

І.В. Руденко, м. Київ

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розкриваються деякі аспекти виховного потенціалу образотворчого мистецтва: його синестезійні можливості, значення асоціативно-образних інтерпретацій семантичного поля, споглядання як активна діяльність, чуттєвим рівнем якого є інтуїція.
Ключові слова: синестезія, асоціативно-образні інтерпретації, споглядання.

Проблема творчої активності підростаючого покоління, здатного до інтуїтивних проявів, продуктивної перетворювальної праці і творчого мислення, є в наш час гострою і актуальною. Вона виявляється по відношенню і до особистості молодших підлітків, нестійка психіка яких є вразливою до будь-яких негативних соціальних впливів. Одним із дієвих засобів формування творчої активності учнів є образотворче мистецтво, яке дає можливість розробляти та використовувати нові нетрадиційні підходи, що реалізуються відповідно до Концепції художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Багатоаспектність проблеми цікавить вчених різних галузей наукових знань. Зокрема, обґрунтуванню ролі мистецької освіти як засобу розвитку творчого потенціалу учнів присвячено роботи В. Кардашова, Л. Масол, Н. Миропольської, Г. Сотської, Г. Шевченко та ін.

Можливості мистецтва, в тому числі й образотворчого, та їхній вплив на особистість розглядали Б. Ананьєв, Р. Арнхейм, Л. Виготський, С. Максименко, С. Раппопорт та ін. Особливі процеси сприймання дійсності людиною розкрито у працях І. Канта, Дж. Брунера, О. Лурії, Ч. Осгуда, В. Петренка та ін.

Водночас недостатньо висвітлено у науковій літературі виховний потенціал образотворчого мистецтва з його можливостями розвитку інтеграції сенсорних відчуттів. Тому метою даної статті є виявлення цих аспектів його виховного потенціалу в формуванні творчої активності особистості, а саме: *синестезійних здібностей, здатності до асоціативно-образних інтерпретацій дійсності, потреби споглядання*, що є необхідним атрибутом будь-якого творчого процесу. Успішність її формування залежить від

рівня розвитку сенсорних відчуттів, тобто наскільки досконало дитина чує, бачить, відчуває навколишній світ.

Виховний потенціал образотворчого мистецтва, його естетичні впливи об'єднують в єдине ціле інтелектуальні та емоційні прояви особистості на рівні інтегративної цілісності її здібностей, якостей та вмінь, що органічно збагачують інтелектуальні можливості з відчуттями та емоціями у художній взаємодії людини з навколишнім середовищем на основі естетично орієнтованої особистісної позиції.

У галузі естетичної освіти й виховання визначають мистецтво як засіб цілісного сприймання дійсності за художньо-естетичними законами, розвитку зорової, музичної та мовленнєвої культури, а також як універсалью активації творчого потенціалу особистості [5; 6; 9]. Образотворче мистецтво “забезпечує гармонію інтелектуального та художньо-естетичного розвитку особистості, сприяє збагаченню її емоційно-почуттєвої сфери, розвиває її пізнавальну й творчу активність, естетичні потреби і смаки, допомагає їй включитися в процес засвоєння та творення художньо-естетичної культури своєї нації” [9, с. 146].

Усі види образотворчого мистецтва розраховані на зорове сприймання їх людиною, але у процесі художньо-творчої діяльності та практичної роботи відбувається синтез чуттєвої сфери людини. Як підкреслює Л. Масол, “природні здібності до зорово-просторових, акустично-образних, вербальних та інших розумових операцій реалізуються дитиною комплексно і, що свідомість учнів сприймає навколишнє середовище одночасно усією сенсорною пам'яттю: зором, слухом, нюхом, дотиком, смаком, які перетинаються образно і вербально, емоційно і практично” [6, с. 20].

Сенсорні відчуття дозволяють сприймати, передавати та аналізувати інформацію відчуттів і форм середовища життєдіяльності людини та її внутрішнього стану. “Проблемний” підлітковий вік є періодом для створення життєвих завдань, коли традиціями і біологічними можливостями людина найбільше здатна до самопізнання і самореалізації. У дітей цього віку з'являється низка зовсім нових почуттів і переживань, які вона повинна усвідомити та керувати ними. Малювання дитини В. Кардашов розглядає як “синтетичну діяльність” під час якої формуються її відчуття, засвоюється їх синтез” [5, с. 103].

На чуттєвому рівні пізнання образами є відчуття, сприймання та уявлення, на рівні мислення – поняття, думки, концепції, теорії. Формою втілення образу виступають практичні дії, мова, різні знакові моделі. Образотворче мистецтво передбачає розвиток

чуттєвих, міметичних (нове осмислення образу) та імагінативних (уявлення образу на задану тему в стані розслаблення) потенцій через образи, метафори, споглядання, фантазми, проєкції в смислі реалізації естетичного конструювання дійсності. У процесі сприймання мистецтва, за С. Раппопортом [16], відбувається збудження творчої активності людини, завдяки позитивності художніх емоцій, але С. Максименко [7] підкреслює роль і негативних емоцій (гнів, незадоволення), які мають ряд конструктивних сторін здатних підготувати дух людини до боротьби, до здатності чинити опір. Це сприяє активній життєвій позиції, гнучкому реагуванню на виниклі обставини. Отже, сприймання мистецтва полягає у перетворенні негативних почуттів у позитивну емоцію, що несе в собі мистецтво. Потужним фактором у розвитку позитивних емоцій в процесі образотворчої діяльності є синтез елементів сенсорної інформації, яка сприймається дитиною. Тому розвиток сенсорних відчуттів образотворчим мистецтвом уможлиблює повноцінне сприймання дійсності та є основою пізнання світу, першою сходинкою чуттєвого досвіду. Вважаємо, що інтеграція сенсорних відчуттів (синестезія) допоможе підліткам диференційовано підходити до інформації відчуттів.

Синестезія (ухнбЯуизуз) з грецької мови перекладається як одночасне сумісне відчуття. Тобто, під синестезією розуміється метафоричне перенесення та оцінка виникнення (одного сенсорного відчуття під дією іншого) відчуття однієї модальності під дією подразника іншої модальності. Розвиток синестезійних відчуттів позитивно впливає на більш усвідомлене сприймання нематеріальної частини світу, що характеризує інтуїцію та відбувається ірраціональне сприйняття світу без попередньої оцінки, а також опрацьовується інформація про емоції інших людей. Інтуїтивні відчуття нагромаджують вибірккову інформацію, результатом якої стає осяяння – один з етапів творчого процесу, тобто відбувається вивільнення інсайту в результаті розхитування ментальних штампів людини.

У механізмі синестезій відбувається процес забезпечення первісного етапу формування образу голографічного ізоморфізму зовнішнього світу і образу сприймання. Адже, людина майже ніколи не сприймає тактильні, зорові та слухові подразники ізольовано: вона бачить їх очима, відчуває тактильно, іноді одночасно з ароматом, звуком та ін. Така взаємодія органів чуття забезпечується їх синтетичною працею, набуває багатьох смислових зв'язків, які й утворюють його індивідуально-художню семантику. На думку

В. Петренка [9], супровід асоціативного значення найближче до поняття “особистісний смисл”, тобто ставлення суб’єкта до світу, вираженого у “значеннях” для особистості, і нерозривно пов’язаного з її мотивами, загальною спрямованістю і виявляється у формі емоційного забарвлення того або іншого об’єкта чи явища, а також у формі неусвідомлених установок. Він виділяв предметно-віднесені і емоційно-віднесені (емоційно-синтетичні) компоненти візуального образу. Автор припускав, що існує трансформаційний код переведення мови однієї модальності на мову іншої, тому у жесті, рисунку, русі, звуці чи кольорі виражається один і той самий зміст. Дж. Брунер [3] виділяв образ, дію, в тому числі поведінку та знакову систему (вербальну) форм, як три форми семантичних репрезентацій. Слово – це мінімальний звуковий (чи графічний) подразник, що викликає у свідомості людини певне уявлення – реальний або нереальний образ. Тобто, слово (знак, символ) не лише вказує на певний предмет або явище, а й неминуче зумовлює встановлення низки додаткових зв’язків і є центральним утворенням цілої мережі образів, зумовлених ним або асоціативним супроводом, пов’язаних із ним слів. Комплекси асоціативних значень, які мимоволі виявляються при сприйманні слів, що характеризують явища довкілля, предметний світ, визначають сферу семантичного поля. Супровідне значення асоціацій під впливом слова-подразника уможливорює виникнення станів, що передують осмисленим операціям із символами. Ці значення виявляють емоційно-експресивний підтекст і супроводжуються афективним станом та інтерпретаційним смислом асоціативно-образного сприймання дійсності. Синестезія передбачає взаємозв’язок між усвідомленим сприйманням матеріальної та нематеріальної частини світу, які оцінюються логічним та образним мисленням. Її механізм лежить в основі метафороутворення, уяви та фантазії.

Загальновідомо, що поєднання музики, кольору, ліній у мистецтві відображено у творчості І. Марчука, В. Кандинського, М. Чюрльоніса та ін. Високорозвиненим рівнем синестезійних здібностей володіли М. Леонтович, М. Римський-Корсаков, О. Скрябін та ін. Картини художників втілюють музику у кольорах, композитори – у кольоромузичних творах. Художники можуть дати назву своїм картинам, пов’язаних асоціативним смислом з музичними формами. Музиканти через назви музичних творів впливають на виникнення в уяві слухачів певних образів загальної ідеї музики, що може асоціюватися та інтерпретуватися в залежності від настрою, емоційного стану людини. Сучасне мистецтво

використовує кольоромузику в оформленні концертів, відеокліпів, дискотек, шоу-вистав, мюзиклів тощо. Скульптура опановує світ пластичними образами, які викликають емоційні переживання за рахунок форми, силуету, фактури. У скульптурній діяльності відбувається взаємозв'язок зору й відчуття дотику. Тому скульптурною творчістю можуть займатися митці, позбавлені зору. У них, в тій чи іншій мірі лишилися в пам'яті враження від форми предметного світу. Саме інтеграція аналізаторів сприймання людиною оточуючих його предметів обумовлюють сліпим можливість сприймати цілий ряд їхніх ознак (форму, вагу, щільність, фактуру, пропорції, єдність спільного та його частин, характерне й нехарактерне у предметі, пропорційні співвідношення та ін.). Такими скульпторами були Олег Зінов'єв (художник-мультиплікатор), балерина і хореограф Ліна По (Поліна Горенштейн) та ін. Людина, яка ліпить, неначе "бачить" створені форми своїми пальцями. Її руки на об'ємній формі сприймають нюанси рельєфу непомітного оку. Скульптурна діяльність забезпечує розвиток синестезійних відчуттів (тактильно-зорових) та дрібної моторики, що стимулює діяльність головного мозку, позитивно впливає на розвиток інтелектуальної та емоційної сфери особистості. Живописна та декоративна діяльність використовує пальчикове малювання, що також взаємодоповнюється на тактильно-зоровому рівні.

У процесі діяльності образ постійно трансформується і збагачується відповідно до зміни ситуації і нагромадженого досвіду. Образ завжди полімодальний і виступає ємкісною формою репрезентації дійсності, в якій відображено не тільки перцептивні властивості об'єктів, а й їхні взаємозв'язки і взаємовідношення у межах однієї або кількох модальностей. Він орієнтує людину в певній ситуації, спрямовує дію на досягнення поставленої мети, коригуючи її в просторі і часі. Образні явища сприймання, уявлень, уяви (ейдетичні та післяобрази) забезпечують людині здатність рефлектувати навколишню дійсність і адекватно пристосовуватися до неї. За Р. Арнхеймом [2], це те творче, вибіркоче бачення, яке відрізняється від простого копіювання таким чином: структурує віддзеркалений предмет у свідомості індивіда шляхом асоціативно-образних інтерпретацій дійсності. Відповідно до мистецтва, художній образ, за Б. Ананьєвим та Є. Рибалко [1], утворюється злиттям безпосередніх даних, чуттєвих характеристик дійсності та ідеї, в яких виражається суспільна позиція художника. В образотворчій практичній діяльності репрезентується художній образ на площині чи в об'ємі шляхом відтворення об'єктивного

образу навколишнього світу безпосередньо на рівні відчуття через уяву та фантазію, на рівні образного мислення через інтуїцію, що відображає його асоціативно-образну природу.

У творах образотворчого мистецтва присутній ейдетичний образ – інформативна проекція часу свідомості і пам'яті суспільства, цивілізацій. За своєю природою, він ідеальний і належить до типу образів-символів, образів-нагадувань і є особливою формою пізнання навколишнього світу. Таким чином, образотворче мистецтво – це не лише мислення в образах, воно є також мисленням пластичною присутністю, яке за допомогою образу надає можливість бути ніби учасником звершення події, включатись у неї. Когнітивна сфера людини осягає різноманітність інтерпретацій об'єкту дійсності стереотипно, спрощено. У процесі спілкування з мистецтвом раціональне сприймання доповнюється емоційним, що впливає на усвідомлення особистістю зв'язків образотворчого мистецтва з природним, соціальним і культурним середовищем людини. Чим багатший чуттєвий досвід особистості, чим глибші емоції і почуття, тим яскравіші образи. Для повноцінного сприймання мистецтва як виховання здатності занурення глядачем у власні переживання в контакт з художнім твором потребує специфічного процесу – споглядання, в якому формується здатність оцінювати прекрасне, розуміти його суть. Споглядання – це безпосереднє зорове сприймання предметів, світ сприймання або взагалі внутрішній процес створення форм, що є матеріальними і мають смисл. Споглядання складається з процесу самого споглядання і його споглядального результату. Природа завжди є світом конкретних і досить визначених матеріально-чуттєвих реальностей. За І. Кантом [19], споглядання – це перш за все чуттєвість. Людський розум не споглядає, але, коли думає, завжди зв'язується з почуттєвими даними. У спогляданні ця визначеність зникає, щезає грань між реальним і фантастичним, кінцевим і безкінечним, натомість з'являється безмежність простору, сприймання загального в одиничному, відчуття безкінечності.

Споглядання і переживання по-справжньому співпрацюють між собою (митець наближує зображувальний світ до ілюзії його присутності, що надає простору для фантазії і уяви реципієнта), виникає двосторонній зв'язок між аудиторією та мистецьким твором, який водночас стимулює творчу активність художника і глядача до активного співпереживання явищ світу. Достеменно

відомо, що всі світові шедеври написані майстрами під час глибоких емоційних переживань. Їхнє споглядання наснажує фантазію глядача новими образами здатними зримо переносити уяву, досягаючи ефект присутності у спілкуванні з ними.

Саме сучасні художньо-естетичні аспекти шкільного життя спрямовані на підвищення духовно-енергетичного потенціалу навчально-виховного процесу: виникнення катарсису, емпатії тощо на основі діалогічних, інтерактивних методів. У загальноосвітній школі предметна сфера образотворчого мистецтва охоплює живопис, графіку, скульптуру, архітектуру, дизайн та декоративно-ужиткову діяльність. Окрім того, збагачують сприймання образотворчого мистецтва міжпредметні та міжгалузеві зв'язки. Багато елементів художньої мови образотворчого мистецтва властиві іншим видам художньої діяльності: музиці, літературі, хореографії, театру, кінематографу. Виховання відчуття взаємозв'язку форми та змісту, форми та декору, форми та слова базується на розумінні значення форми, її відповідність чи невідповідність змісту, декору, слову та ідеї твору мистецтва, що розвиває чуттєво-афективні аспекти особистості.

Аксіологічний аспект естетичного виховання у навчально-виховному процесі забезпечується використанням засобів образотворчого мистецтва, яке орієнтує учнів на естетичне опанування світу, стимулює їхню творчу активність (емоційно-образну, художньо-пізнавальну, творчо-діяльну), сприяє всебічному розвитку інтеграції сенсорних відчуттів особистості, здатності до асоціативно-образних інтерпретацій дійсності, прагнення до споглядання як розширення своїх творчих можливостей. Споглядання являє собою безпосереднє пізнання об'єктів, його чуттєвим ступенем виступає інтуїція. Воно є активною діяльністю нерозривно поєднаною з пізнанням і перетворенням світу.

Образотворче мистецтво – це єдність художньо-пізнавальної та художньо-творчої основи: наочно-чуттєва, предметно-життєва та емоційна сторони. Свій вплив на суспільне життя людей образотворче мистецтво успішно здійснює за умов його сприймання та відчуття, особливості якого завжди обумовлені здатністю суб'єкта активно інтерпретувати його та дійсність.

Отже, для створення методологічного комплексу формування творчої активності молодших підлітків засобами образотворчого мистецтва доцільно орієнтуватися на розглянуті напрямки роботи з учнями, які забезпечуватимуть її реалізацію.

Література:

1. Ананьев Б.Г. Особенности восприятия пространства у детей [текст] / Б. Г. Ананьев, Е. Ф. Рыбалко. – М. : Просвещение, 2001. – 214 с.
2. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. Art and Visual Perception / Сокр. пер. с англ. В. Н. Самохина, общ. ред. и вст. ст. В. П. Шестакова). – М. : Архитектура-С, 2007. – 392 с.
3. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации: [пер. с англ. К. И. Бабицкого] / Дж Брунер. – М. : Прогресс, 1977. – 413 с. (Общественные науки за рубежом. Философия и социология).
4. Загальна психологія / За заг. ред. академіка С. Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – 543 с.
5. Кардашов В.М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва : [Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.] / В. М. Кардашов. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2007. – 296 с.
6. Масол Л.М. Методика навчання у початковій школі : [Посібник для вчителів] / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Х. : Веста : Видавництво “Ранок”, 2006. – 256 с.
7. Петренко В.Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко. – М. : Эксмо, 2010. – 480 с.
8. Раппопорт С.Х. Искусство и эмоции / Семен Хаскелевич Раппопорт. – Изд. 2-е. – М. : Музыка, 1972. – 237 с.
9. Сотська Г.І. Образотворче мистецтво як засіб розвитку особистості. Мистецтво у розвитку особистості : Монографія / за ред., передмова і післямова Н. Г. Ничкало. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 137-146.
10. Електронний ресурс : <http://www.philosophy.ru/library/kant/03/0.html>

Статья раскрывает некоторые воспитательные аспекты изобразительного искусства, его синестезийные возможности, значение ассоциативно-образных интерпретаций семантического поля, созерцание как активная деятельность, чувственным уровнем которого является интуиция.

Ключевые слова: *синестезия, ассоциативно-образные интерпретации, созерцание.*

Article opens some educational aspects of the fine arts, it synestesian possibilities, value of associative-shaped interpretations of a semantic field, contemplation as the vigorous activity the intuition is which sensual level.

Key words : *synestesian, associative-shaped interpretations, contemplation.*